

Kuratoren har ordet:

Miss Landmine 2007 Et essay om museumsspråk

Sigurd Sandmo

Bymuseet i Bergen

Sigurd.sandmo@bymuseet.no

Museer – et krisetema?

Det snakkes og skrives mye om at museene er i krise. Jeg tenker ikke så mye på manglende ressurser til vedlikehold av bygninger eller faglig kompetanseutvikling, som rett og slett på vår rolle som meningsprodusenter. For det første snakkes det ofte om en legitimitetskrise. Siden museene er kunnskapsinstitusjoner som også selger seg til reiseliv, aktivitetsdager for barn, jubileer og politiske pølsefester, stoler vi ikke lenger på museene, i alle fall kan det hende vi vil slutte med det. For det andre hører vi om en representasjonskrise, ikke bare når det snakkes om de store museumssamlingene som er bygget opp etter foreldete og tilfeldige representativitetskriterier. Vel så mye handler representasjonsproblematikken om museumsutstillingen, der museene viser frem noen gjenstander som representative for andre gjenstander, for mennesker eller kulturfenomener, uten at forholdet mellom gjenstanden og det den er ment å representere alltid virker gjennomtenkt. Alternativt stiller vi ut gjenstander og bygninger som uttrykk for mer metafysiske, essensialistiske forestillinger om fortidens mystiske nærvær, noe som ofte virker mer uutgrunnet og uangripelig.

En av mine museumskolleger, som jobber på et av Norges best besøkte museer, tar sin representasjonskrise på alvor. Han kommer ofte inn på at han vil lage en helt "flat"

utstilling, uten narrasjon og uten representasjon av noe slag, bare en ren samling av historiske gjenstander plassert utover i en stor sal. Jeg nikker når han snakker om det, men innerst inne tenker jeg at jeg liker museene som de er, alle utfordringene til tross. Museene viser meg gjenstandene sine og snakker om dem på museumsisk. Det er et velvillig og lett forståelig språk. En god utstilling tror alltid godt om både seg selv og sine besøkende. Den danderer gjenstandene sine i retoriske formasjoner og møter meg med sitrende forventning om at jeg skal bevege meg først hit og så dit, og så, liksom, plutselig oppdage noe veldig viktig. Å gå på museum er noe av det enkleste jeg vet. Krise eller ikke: Jeg synes ikke det er rart at norske kulturhistoriske museer alene hadde 10 millioner besøkende i 2006.

Kanskje nettopp fordi museene er så tillitsfulle i sin utstillingsiver, er det rart at de ikke får mer kritikk. Noen vil sikkert mene at denne mangelen er et privilegium for så store kulturinstitusjoner, men det er uten tvil et hinder for faglig utvikling, og gjerne også et symptom på at noe er galt. Kanskje er det en av grunnene til at vi de siste årene, både ved kulturhistoriske og naturhistoriske museer, har sett flere konfliktsøkende og problemorienterte utstillinger. Det gjelder eksempelvis Quislingutstillingen på Telemark Museum, som

blant annet fikk kritikk for å stille ut gyngestenen Quisling gyngestenen på som gutt, guttehjemsutstillingen på Falstadsenteret i Nord-Trøndelag, som måtte skrinlegges etter protester fra blant annet krigsveteraner og andre med bakgrunn fra krigens Falstadleir, og Naturhistorisk Museum på Tøyen sin utstilling om homofile dyr, som til tross for sinte reaksjoner fra ikke-homofile, kan vise til høye besøkstall og i norsk sammenheng oppsiktsvekkende mange visningsavtaler med museer i utlandet.

For oss som jobber med utstillinger og museumsutvikling, og som er nysgjerrige på hva museer kan brukes til, har disse debattene, og diskusjonene museene imellom, vært lærerike og tankevekkende. En overfladisk lesning av norske museumsdebatter kan tyde på at mange ønsker at en del av den kunnskapen og den materielle kulturen som museene forvalter, *ikke* skal gjøres tilgjengelig for dem, og at de historiene som en velger å formidle, skal formidles på en mindre problemorientert og kritisk og mer moraliserende måte.

Jeg har imidlertid stor tro på at viktige ting kan sies på lite forutsigbare måter – kanskje ikke minst på museum. Overfor min museumskollega i Oslo, som ønsker seg helt flate utstillinger uten narrasjon eller representasjon, vil jeg altså hevde at det nok finnes andre veier ut av museenes kriselandskap enn den totale essensialisme. Men representasjon vil alltid være vanskelig, og en representasjonens retorikk omfatter i alle fall både eksempelet, metaforen, synekdoeken og allegorien. Da er det ikke overraskende at Quislings gyngestene kan leses på flere måter, og at noen av dem er mer problematiske enn andre.

Landminen og Lepramuseet

Jeg har selv hatt ansvar for en utstilling som

fikk mye kritikk, og gledet meg over det. Sommeren 2007 viste Bymuseet i Bergen utstillingen Miss Landmine 2007 på Lepramuseet St. Jørgens Hospital, som er en av museumsarenaene som inngår i Bymuseets virksomhet. Miss Landmine er et kunstprosjekt drevet av scenekunstneren Morten Traavik og tar utgangspunkt i en skjønnhetskonkurranse for kvinnelige landmineofre i Angola som Traavik selv har initiert. Etter å ha sett billedmaterialet fra prosjektet, foreslo Bymuseet for Traavik at vi presenterte disse som en museumsutstilling på nettopp det gamle leprahospitalet, som i våre øyne er en egnet arena for å ta opp tema knyttet til både sykdom og funksjonshemninger, og særlig det som omhandler marginalisering, stigmatisering og utstøtelse.

Nå er selvsagt ikke Traaviks kunstprosjekt helt uproblematisk, verken isolert sett eller som museumsprosjekt. Vi visste at museet ville få reaksjoner, for kritikken av Miss Landmine har fulgt prosjektet siden Kulturrådet innvilget Traaviks søknad. De vanligste innvendingene har vært at Traavik har gått inn i prosjektet som scenekunstner og ikke primært som hjelpearbeider, informasjonskonsulent, protesemaker eller hva man ellers måtte ha foretrukket. Noe annet er det at prosjektet har iscenesatt noen ikke uproblematisk relasjoner mellom deltakerne i prosjektet, som landmineofre, og Traavik selv, som norsk kunstner. For selvsagt er Miss Landmine like skreddersydd for å provosere en norsk offentlighet som er skeptisk til missekurranser, som det er skreddersydd for å fremstå som relevant og meningsfullt i Angola. Her har det nasjonale landmineryddingsprogrammet støttet Miss Landmine økonomisk, mens det fra norsk side har fått støtte fra Norsk kulturråds scenekunstfond. Denne spenningen er selvsagt noe Traavik dyrker, og han har i

flere intervjuer avvist at Miss Landmine primært er et kunstprosjekt for nordmenn. Miss Landmine handler like mye om et reelt landmineproblem i Angola og krever å bli tatt på alvor som noe annet enn kunst.

Angola er blant de land som er tettest minebelagt, og i mange år har landet hatt noen av verdens høyeste antall landmineulykker i forhold til innbyggertall. I Angola rammes unge kvinner særlig hardt, ettersom utbetalinger fra det offentlige trykkesystemet forutsetter at en selv har bidratt til det gjennom lønnet arbeid. Det har mange kvinner ikke, og de opplever i stedet å bli marginalisert og stigmatisert i sine lokalsamfunn. Med andre ord har landmineproblemet en innebygd mekanisme som gjør kvinnelige ofre særlig usynlige. I Traaviks prosjekt blir de synlige innenfor et konsept som fremhever andre aspekter ved deres tilværelse som kvinner – enten vi liker disse aspektene eller ikke – og som heller ikke uten videre anerkjenner konvensjonelle offerroller. Alt dette syntes museet var interessant. Vi vet som de fleste andre, at folk er mer enn sin sykdom eller lidelse. Og mange har sikkert, som jeg, vemmet seg over kåringene av årets nyhetsbilde, som år etter år viser hvordan våre talentfulle pressefotografer på utenlandsoppdrag aldri kan komme tett nok på foreldre med døde barn i armene, sanseløse av sorg, eller på andre tragedier der ingen av aktørene har overskudd til å tenke på fotografen. Det er vanskelig å tenke seg en god argumentasjon for at det skulle være spesielt uetisk å vise landmineofre som poserer for et kunstprosjekt, etter å ha meldt seg på gjennom sin lokale helsestasjon.

En utstilling som gjør vondt

Noe annet jeg selv opplevde som spennende med Miss Landmine, var at bildene

artikulerte noen ubehagelige spørsmål om selve Lepramuseet. Jeg har selv vært ansvarlig for de faste utstillingene her, og vet at vi har forsøkt å være ryddige og ikke-spekulative i vår tilnærming til historien om lepra i Norge. Når jeg leser de mange ettertenksomme kommentarene folk etterlater seg i museets gjestebok, tenker jeg som regel at vi har lykket. Det krever likevel ikke all verden av tankevirksomhet å erkjenne at ikke alle de besøkende kommer fordi de er genuint interessert i norsk leprahistorie, eller fordi de er spesielt empatisk anlagte. Den historiske eksotismen, den universelle fascinasjonen for spedalskheten, ønsket om å koble av med noe skummelt og kanskje til og med trist, er trolig også vanlige grunner for å oppsøke museet. Det er ikke egentlig noe problem. Museets oppgave er uansett å gjøre historien og kulturminnet vi forvalter både tilgjengelig og forståelig på en reflektert måte, ikke å skulle skille mellom legitim og ikke-legitim leprainteresse hos våre besøkende. Det skulle tatt seg ut.

Bildene vi viser frem av norske leprapasienter er i tråd med både juridiske bestemmelser og våre egne etiske vurderinger, men rett skal være rett: De avbildede pasientene har selvsagt aldri hatt mulighet til verken å se for seg eller samtykke til den eksposeringen de har i dag, og trolig heller ikke til fotograferingen i utgangspunktet. Er det et problem? Er bilder farlige, eller er dagens museumsbesøkende så vant til å se bilder av andres lidelse at de kan forholde seg usentimentalt, upersonlig og profesjonelt til alt fra landmineofre til leprapasienter? Jeg opplevde i alle fall at de smilende damene i Miss Landmine-prosjektet blandet seg opp i det konvensjonelle spillet mellom betrakter og offer, mellom den som synes synd på og den det er synd på, og mellom museumsgjest og museumsgjenstand. Og de blandet seg opp i spørsmålet om hva Lepra-

museet egentlig er, både for oss og for våre besøkende.

Selvsagt handler det om representasjon. Det handler om hvem aktørene i Miss Landmine representerer, om hvem Morten Traavik representerer, og om hvordan utstillingen sto i et representativt forhold til Lepramuseet. Bilder av nålevende angolanere flyttet inn på de små pasientrommene, en langsomt dreierende diskokule fikk erstatte den gamle lysekronen, og en diskoversjon av Richard Strauss' "Also sprach Zarathustra" fikk fylle lokalet. I et hjørne sto en forgylt beinprotese – premien – på en sokkel. Da vi for første gang så diskokulens popkulturelle stjernehimmel dreie prøvende gjennom den gamle salen, kjente jeg langt ned i magen at denne utstillingen gjorde vondt. Men museet opplevde i mine øyne verken noen representasjons- eller legitimitetskrise. Skal kulturminner gjøres til arenaer for dagsaktuell debatt og refleksjon, må usamtidighet og samtidighet få smelte sammen, og det gjorde det her. Og vi rørte ved museets tematiske hjerte.

Den negative kritikken lot ikke vente på seg. I *Bergens Tidende* 21. mai 2007, en liten uke før utstillingen skulle åpne, langet Anne Asserson og Linda Sangolt fra Norske Kvinnelige Akademikere ut mot den kommende utstillingen på Lepramuseet, og mot Miss Landmine-prosjektet som hadde fått "offentlige midler til å drive fesjå blant de svakeste i et afrikansk land. Det er rett og slett grotesk." Enda mer bastant var selve lesningen av utstillingens relasjon til selve museet:

Opprørende er det også at utstillingen holdes i Lepramuseet og at sykdom (spedalskhet) slik kobles sammen med skader som følge av krig. De fotograferte er ikke syke, de er uskyldige krigsofre. De er blitt fysisk lemlestet på det gru-

Cunene, Miss Landmine 2007. Fotograf: Gorm K. Gaare, EUP-Berlin. Bildet er gjengitt med fotografens tillatelse.

somste. 'Miss Landmine'-prosjektet viser antakelig at den alvorligste form for lemlestelse ikke er den som innfanges av kameralinser. Men derimot den spedalskheten som skjer innvendig, mentalt og følelsesmessig, uten at en kanskje er seg det fullt bevisst. [...] At disse fotografiene utstilles i nettopp Lepramuseet gir prosjektet en uhyggelig grim, men talende symbolikk: Kvinner er spedalske, med eller uten synlige handikap. (*Bergens Tidende*, 21. mai 2007)

Vi tenkte at Lepramuseet tydeligvis hadde mye ugjort som folkeopplyser, ikke minst når det gjaldt forholdet mellom skyld og sykdom, og svarte mildt irrettesettende i BT. Men kritikken kom fra flere hold: Særlig tidsskriftet *Fett* gjorde et grundig forarbeid

og postet en nyhet om Miss Landmine på den britiske bloggen Black Looks, der kvinner med til dels afrikansk bakgrunn reagerte spontant og negativt med kommentarer som både ble referert til i artikler i tidsskriftet, og i radiodebatter i P2 og Kanal 24, der bla. *Fett*-redaksjonen, Traavik, Kulturrådets representanter og undertegnede uttalte seg. Senere ble prosjektet gjenstand for negativ omtale på andre britiske blogger, og Asserson og Sangolt fulgte opp sin kritikk av Miss Landmine i *Morgenbladet*, der redaktør Alf van der Hagen for øvrig hyllet Miss Landmine på lederplass (*Morgenbladet*, 25. mai 2007). Hos Asserson og Sangolt var betydningen Lepramuseet hadde tilført prosjektet nå tonet ned, men den ble til gjengjeld løftet frem da *Morgenbladets* Tommy Olsson ga utstillingen en svært rosende dobbeltsidig anmeldelse under tittelen "Skjønnhet kommer innenfra – det er helt sant". Olsson skrev: "At denne begivenheten finner sted i et av mine yndlingshangouts (sic) i Bergen, Lepramuseet, tilfører det en ekstra dimensjon. En dimensjon som leder til refleksjoner omkring menneskehetens historie som jeg ikke helt klarer å gjøre rede for, og sannsynligvis heller aldri kommer til å klare." (*Morgenbladet*, 1. juni 2007). Vi gledet oss over dette, men jeg skjønnte da at vi hadde en utstilling som var ordentlig kunst. Og at store kunstoplevelser er vanskelige å artikulere. Men snakket vi ikke også et begripelig museumsk?

En internasjonal workshop ved Universitetet i Bergen om handikapidentiteter fikk en forhåndsvisning av utstillingen uken før åpningen, med pressen til stede. Sosiologiprofessor Johan Sandvik mente det var galt at Traavik hadde valgt "en så klisjéaktig, materialistisk og vestlig form [...] Damene er da mye vakrere i sine egne festklær?" Stephen Brown, leder for Insti-

tute on Disability Culture ved Universitetet på Hawaii, mente utstillingen ga et mangfoldig og et til dels motsetningsfullt og også ironisk inntrykk, og Sarah Moore fra Nottingham mente hun ble hensatt til "et sted mellom ubehag og livsglede" (*Bergens Tidende*, 26. mai). En annen workshopdeltaker, professor Per Solvang, skrev et lengre debattinnlegg i *Bergens Tidende* der han la vekt på at de estetiserte funksjonshemningene i Miss Landmine ikke bare var en "kunstneriske forstyrrelse", men for noen også en reell seksuell preferanse. Undersøkelser Solvang refererte til, viser at noen "kvinner med amputasjoner" finner slik interesse krenkende, men faktisk også at "noen finner det spennende". Som svar til Asserson og Sangolts lesning av utstillingen som "at alle kvinner er spedalske", valgte Solvang ellers å skrive at koblingen mellom Lepramuseet og Traaviks kunstprosjekt snarere måtte finnes i det medisinske overgrepet, og i lepralegen Armauer Hansens eksperimenteringsiver med pasienter. Solvang makte i denne forbindelse Traavik til "etisk varsomhet" (Solvang i *Bergens Tidende*, 25. mai). Det siste måtte vel, i så fall, også gjelde museet.

Veien til Luanda – Miss Landmine som museumskritikk

Må museene erkjenne at bilder og gjenstander vi viser frem alltid vil representere noe annet enn seg selv? Og at det er et ufravikelig representasjonsaspekt i museumsutstillingens grammatikk, som likevel er så lite regelstyrt at det ofte vil bli forstått annerledes enn kuratoren har tenkt? Sannsynligvis. Men i tilfellet Miss Landmine velger jeg å tro at de vanskeligste lesningene fant sted utenfor museet, og at den vanlige besøkende, i møte med bildene av de ti angolanske kvinnene, oppfattet representa-

sjonsaspektet som en konkret og ikke uoverkommelig utfordring. Kvinnene var åpenbart representanter for en gruppe som både museet og prosjektet definerte som ofre. Samtidig unndro de seg de konvensjonelle offerrollene vi ellers ofte møter. At Miss Landmine-kandidatene skulle representere all verdens landmineofre fremsto vel for de fleste som både urimelig og umulig: Disse kvinnene kunne ikke representere andre landmineofre enn seg selv, og representerte vel knapt nok seg selv som ofre. For de fleste besøkende vil nok denne tankerekken fort ha ledet til en erkjennelse av at verdens landmineofre, og også disse ti, nok hadde det langt vanskeligere enn disse bildene, diskokulen og musikken ved første øyekast kunne inntrykk av.

Mediene sto i kø for å trykke Miss Landmines billedmateriale, og på Lepramuseet dyrket man kontrasten mellom Miss Landmine-bildenes glamour og pasientrommenes stusslighet. Det var støyende utstillingsretorikk, mediene skrek begeistret tilbake, og vi hadde gode dager på museet. Likevel tenkte jeg at det hadde vært rom for flere stemmer i debatten om Miss Landmine. De positive kritikerne, som Tommy Olsson og Per Solvang, kretset om interessante, men kanskje også vanskelige og utsigelige poenger i sine refleksjoner rundt Lepramuseet. De argeste kritikerne unnlot derimot å problematisere hvor Traavik viste utstillingen, og konsentrerte seg i stedet om å fremstille Miss Landmine som en konvensjonell skjønnhetskonkurranse med særlig nedrige konnotasjoner. Tidsskriftet *Fett*, som kritiserte prosjektet over fire sider, refererte bare til at utstillingen ”hadde premiere i Bergen i slutten av mai” (*Fett* nr. 2/07, s. 20) og nevnte ikke museet ved navn. Skribentene på Black Looks, bloggen som ble tipset av *Fett* og med kritiske innlegg sitert av flere norske

medier, refererte heller aldri til at utstillingen ble vist på Lepramuseet. Var dette fordi Lepramuseet som konseptuelt element var en politisk korrekt forstyrrelse i et prosjekt som ellers fremsto som etno- og kjønnspolitisk ukorrekt, eller var det fordi man vegret seg for å mene noe om museet som arena?

Man hører ofte at kulturhistoriske museer ønsker mer faglig kritikk – en anmelderkultur. Jeg ønsker meg nok også litt av det, og kritiserer gjerne andre selv, men kanskje burde vi heller innse at våre utstillinger verken er som bøker, konserter, restauranter eller plater, og at vi ikke skal gjøre oss avhengige av eksklusiv kritikk og museumsfaglig anmelderi. Snarere bør vi være opptatt av å dyrke kulturmøtene, samtalene og den kritiske polyfonien. Alle kan mene noe om museer. Og uten alles mening dør museet. Miss Landmine fikk det hele. Og vi syntes vi fikk sagt noe viktig om både landminer, Lepramuseet og kulturminnet St. Jørgens Hospital.

Til utstillingsåpningen 27. mai 2007 kom Dr. Madalena Neto fra Angola, vise-president i det nasjonale landmineryddingsprogrammet og leder for inkluderingsprogrammet for landmineofre, som har støttet Miss Landmine økonomisk. Et stort antall mennesker satt lydhøre i den gamle hospitalskirken, TV2 dekket åpningen, og Neto kunne uttale seg om Angolas landmineproblem til norsk riksdekkende fjernsyn. Netos tilstedeværelse på Lepramuseet, blant kunstfolk, politikere og mange andre interesserte, synliggjorde dobbeltheten i Traaviks prosjekt, og mulighetene for hva norske kulturminner kan brukes til.

Neto var kjent med den kritikken prosjektet til da var blitt møtt med i Norge, og understreket i sin åpningstale at Miss Landmine var viktig i Angola, og at det

gjorde tilværelsen lettere for langt flere kvinner enn dem som hadde deltatt i prosjektet. For Neto handlet prosjektet om verdighet, stolthet og trygghet for kvinner som lever med landmineskader, og hun uttrykte stor tilfredshet med valget av utstillingsarena. En kunne ikke ha vist utstillingen på et bedre sted, sa Neto.

Miss Landmine lever nå, etter en stormfull tilværelse i Norge, videre i Angola. 29. november 2007 blir vinneren av Miss Landmine 2007 endelig kåret i Luanda, og 3. desember, på FNs internasjonale dag for funksjonshemmede, åpner også utstillingen der.